

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu.

Čović, Borivoj

1991

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/86e90245-aeec-4ea6-996e-76cd89ebb7fd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 903.2/.5"637/638"(497.1)+572"653"(497.1)(082)

UDC Benac A. +012+937/938+807.5(082)

YU ISBN 86-7123-032-5

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA XCV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
KNJIGA 27

ZBORNİK RADOVA
POSVEĆENIH AKADEMIKU
ALOJZU BENCU

Redakcioni odbor

Edina Alirejsović, Borivoj Čović, Milorad Ekmečić, Desanka Kovačević-Kojić

Glavni urednik

Borivoj Čović,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 1991.

PRAHISTORIJSKI NAKIT S KAORI PUŽEVIMA

RUŽICA DRECHSLER — BIŽIĆ

Arheološki muzej, Zagreb

*Akademiku Alojzu Bencu posvećujem
ovaj rad u znak dubokog poštovanja i
iskrenog prijateljstva.*

Apstrakt. Prikazuje se pojava i rasprostranjenost nakita izrađenog od ljuštura kaori puževa (*Cyprea moneta*), ali i nekih drugih s ovim povezanih tipova nakita, prvenstveno s područja Japoda, ali i sa drugih, susjednih i daljih, područja na istočnoj obali Jadrana i u njenom zaleđu. Analizom grobnih cjelina u kojima je takav nakit nađen, te tipoloških karakteristika pojedinih primjeraka, autorica dolazi do zaključka da se takav nakit u navedenim područjima pojavljuje na prelazu iz starijeg u mlađe željezno doba, te da je posebno karakterističan za latenski period (La Tène B2 — C).

Izrada i umjetničko oblikovanje dijelova nošnje i nakita u Japoda postiže svoj najviši domet u vrijeme starijeg i mlađeg željeznog doba. Od metala je još uvijek najčešće u upotrebi bronca, ali se sve više javljaju i predmeti od tzv. bijele bronce, srebra, željeza, pa i zlata, a skladnim kombiniranjem više različitih materijala dobivaju se novi, posebno zanimljivi i vrijedni primjerci koji i estetski i funkcionalno stoje na visokoj razini. U ovom periodu pojavljuju se i brojne organske i neorganske materije koje također služe kao sastavni dijelovi raznih predmeta od metala ili se upotrebljavaju kao samostalni ukrasi. Tako se, na primjer, zapaža veliki broj zrna od stakla, staklene paste, emajla i fajansa raznog oblika, veličine i provenijencije. Pretežno je to import iz italjskih i ostalih evropskih centara s razvijenom tehnologijom proizvodnje stakla, koja na japodskom prostoru tog vremena nema posebnog, autohtonog razvoja¹. Jedino je jantar neprekidno »u modi«

¹ V. Radimsky, GZM V, Sarajevo 1893, T. XXI; Z. Marić, GZM, NS XXIII, Sarajevo 1968, T. XXIV—XXV; R. Drechsler-Bižić, VAMZ, 3. ser.-sv. VI—VII, Zagreb 1972—73, T. XXXIX.

— od kasnog brončanog do rimskog doba. U brončano i starije željezno doba niže se u jednostavne ogrlice ili ukrašava luk fibula, dok je u mlađe željezno doba njegova primjena sve raznovrsnija: pojavljuje se u obliku okruglih, plosnatih pločica ukrašenih fino urezanim geometrijskim ornamentima, zatim u obliku narebrenih, ovalnih zrna okovanih trakama od brončanog ili srebrnog lima i profiliranih zrna sa srebrnim ili brončanim rozetama, a na fibulama su također jedan od glavnih ukrasnih elemenata, bilo da se umeću u prošireni dio luka ili da su sastavni dio privjeska. U ovom se periodu prvi put zapaža i manji broj crvenih koraljnih zrna u ogrlicama, zajedno sa staklenim i jantarnim zrnima².

U posebnu i veoma rijetku vrstu nakita na japodskoj teritoriji spadaju kaori puževi, u arheološkoj literaturi često pogrešno nazvani kaori školjkama, vjerovatno prema njemačkom nazivu »Kaurie Muschel«, odnosno engleskom »Cowrie shelles«. Zbog toga J. Hadži u svom radu o kaori puževima upozorava arheologe na pogrešan naziv, a istovremeno donosi i obilje podataka o vrstama i rasprostranjenosti ovih puževa, kao i o trgovini i putevima kojima su dopremani u naše krajeve³. U zoološkoj nauci ovi puževi su klasificirani u predškrigare (Proso brandia), skupinu mnogovrsnih porcelanovki (Cypridae), a zaseban rod Monetaria. Pod nazivom Cyprea moneta podrazumijeva se, dakle, ona vrsta kaori puža koja se pojavljuje na arheološkim nalazištima u našoj zemlji. Ljušture su im lijepog oblika, duljine 1—3 cm, snježnobijele boje i visokog sjaja, pa se zbog tih svojstava upotrebljavaju i kao ukras i kao platežno sredstvo. Kaori se puževi razmnožavaju u toplim morima — u Indijskom oceanu i jugozapadnom dijelu Pacifika, a do naših krajeva u prahistorijsko doba stižu djelomično kopnom, od Indije do istočnih obala Mediterana, odakle se dalje vodenim putevima prenose na cijeli obalni prostor i dublje na kopno. Zbog tako velike udaljenosti njihovih prirodnih prebivališta, razumljivo je, da su predstavljali pravu dragocjenost i rijetkost na prahistorijskim lokalitetima u nas. Stoga bi se ovdje, barem u spomenutom periodu, morala isključiti njihova upotreba kao platežnog sredstva, ali je isto tako sigurno da nisu imali samo funkciju običnog ukrasa, nego i simboličko i magijsko značenje⁴. A. Stipčević navodi da je vjerovanje u magijsku moć školjki i puževa bilo jako rašireno u antičkom svijetu, pa nema sumnje da je tako bilo i u prahistorijsko vrijeme⁵. U antičko doba kaori se puž dovodi u vezu sa kultom Afrodite, i žene ga nose kao zaštitu od neplodnosti, iako se njegova uloga ne može svoditi samo na tu funkciju, jer se često nalazi i u grobovima odraslih muškaraca i djece, gdje je bio ili sastavni dio nakita ili je samo jednostavno prilagan uz umrlag. Da je kaori puž predstavljao dragocjenost, bilo zbog pomenutih

² Z. Marić, o. c. T. XXV, fig. 35.

³ J. Hadži, Arh. vestnik IV/1, Ljubljana 1953, p. 66—74.

⁴ Kaori se puževi u većim količinama javljaju na našem tlu u vrijeme slavnog naseljavanja, kada su služili i kao platežno sredstvo. Up. J. Slam, Arh. vestnik 9—10, sv. 1, Ljubljana 1957/59, p. 27—32.

⁵ A. Stipčević, Centar za balk. ispit. ANUBiH, knj. LIV, *Kulturni simboli kod Ilira*, Sarajevo 1981, p. 94—95.

magijskih svojstava ili samo zbog boje i lijepog sjaja, može se zaključiti po nalazima od jantara i bronce, koji su očigledna imitacija originalnih kaori puževa. Tako su na većem broju prahistorijskih lokaliteta u Italiji nađena u grobovima ovalna zrna jantara kojih jedna strana ima uzdužni žlijeb što oponaša otvor na ljušturi puža⁶. U Italiji su realistično načinjene i brončane kopije, za koje V. Dumitrescu kaže da su čest prilog u grobovima središnjeg picenskog prostora, ali ih ima i na obali (Numana). Najveći dio potječe iz Ascoli i Ripatransone, zatim iz poznatih prahistorijskih nalazišta: Novilara Servici, Belmonte i Tolentino (svi u Picenumu). Autor dalje navodi da su pravi kaori puževi nošeni najčešće kao privjesci na ogrlicama, a osim u spomenutim regijama bilo ih je i na širem teritoriju Italije, u Bologni, Rimu i Aufideni (T. I, 11)⁷. Na japodskoj teritoriji ima nekoliko jantarnih zrna u obliku kaori puža u nekropoli II u Kompolju (Vlaško Polje) i jedno u Prozoru, ali su sva bila izvan grobnih cjelina (T. I, 8, 8a).

Na prostoru zapadnobalkanske i jadranske regije zna se da su razne školjke upotrebljavane kao amuleti već od ranog i srednjeg neolitika⁸, a od željeznog doba sve češće su sastavni dio nakita i školjke i puževi iz Jadranskog mora, dok se kaori puževi, na temelju do sada analiziranih nalaza, importiraju na naše tle tek krajem starijeg i u mlađe željezno doba⁹. U ovom radu uzeti su u obzir samo nalazi s japodskog i najbližih susjednih teritorija (izuzetak je onaj iz Gorice kod Gruda), bez pretenzija da je to i konačan broj svih tamo pronađenih kaori puževa.

Osim nekoliko primjeraka iz zatvorenih grobnih cjelina, postoji i određen broj nalaza koji su bili izvan grobova, pa se zbog toga mogu samo okvirno datirati. Takav je na primjer samostalni privjesak nađen izvan grobne cjeline u nekropoli u Vačama, gdje je sahranjivanje trajalo od 8. do 1. st. prije n. e., pa se samo okvirno može datirati u neku od spomenutih faza željeznog doba (T. I, 18). Zanimljivo je napomenuti da je unutrašnjost ovog puža ispunjena olovom, vjerovatno zbog toga da bi privjesak, uslijed dobivene težine, ljepše »padao«¹⁰.

Kao samostalni privjesci bila su i dva kaori puža iz delmatskog svetišta u Gorici kod Gruda¹¹. Ovdje je, u posebnoj prostoriji, riznici, sačuvan veliki broj raznih arheoloških predmeta, votivnih darova, koji su pohranjivani od početka 7. st. prije n. e. pa do rimske vladavine. Prema tome bi se i ovi nalazi mogli samo okvirno datirati u željezno

⁶ D. E. Strong, *Catalogue of the Carved Amber*, London 1966, T. XXXIII—XXXV.

⁷ V. Dumitrescu, *L'età del ferro nel Piceno*, Bucarest 1929, p. 146—147.

⁸ A. Benac spominje poluobrađene predmete od školjke *spondylus* već u starijem neolitiku Bosne (Obre I), a u sloju Obre II bilježi više ulomaka od narukvica i 7 privjesaka od školjke *spondylus*. Up. Praistorija jug. zemalja — Neolit — Sarajevo 1979, p. 378, 427—8, T. LXI, 5.

⁹ Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji*, Zadar 1966, p. 53; *ibid.*, Praistorija jug. zemalja — Neolit — Sarajevo, 1979, p. 503, spominje u Smilčiću tri obrađene morske školjke, p. 503, T. LXXVII, 6.

¹⁰ F. Starč, *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954, p. 118.

¹¹ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, p. 252—254; *ibid.*, Praistorija jug. zemalja — Željezno doba —, Sarajevo 1987, p. 473—474.

doba, da nije jednog sitnog detalja zbog kojeg se ovi puževi mogu preciznije, pouzdanije vremenski odrediti. Naime, jedan kaori puž visi na alki od srebrne žice okruglog presjeka, koja je djelomično omotana tankom srebrnom žicom (T. I, 12). Ovakav način izrade alkica i dije-
lova privjesaka javlja se u japodskim grobovima srednjeg i kasnog
latena u Ribiću, Jezerinama i ostavi iz Ličkog Ržbnika¹², a pod utje-
cajem proizvoda helenističke umjetnosti koji se intenzivnije razvijaju
na liburnskom tlu. Odatle se prenose i na japodsko područje, a pripa-
daju, prema Š. Batoviću, fazi VB liburnske kulture, odnosno 2. i 1. st.
prije n. e.¹³. Naročito je mnogo ovakvih primjera na nalazima iz ostave
u Jagodnji Gornjoj, gdje je spomenuti način omotavanja žice zastup-
ljen na brojnim varijantama dvodijelnih potkovičastih sljepočničarki
koje pripadaju posljednoj fazi liburnske kulture¹⁴.

Pojedinačni kaori puževi sastavni su dio ogrlica, kao što se vidi
u Donjoj Dolini, gdje je na jednoj ogrlici od raznih staklenih i jantar-
nih zrna bilo i deset poprijeko probušenih kaori puževa (T. I, 3—4).
Ovaj nalaz nije bio u grobnoj cjelini, pa se samo po tipu nekih sta-
klenih zrna može datirati u kraj starijeg i početak mlađeg željeznog
doba¹⁵.

U ženskom grobu u Vintarjevcu bilo je šest kaori puževa na al-
kicama, koji su, možda, bili dio manje ogrlice, ali su isto tako mogli
vjsiti i na lančićima dviju fibula iz tog groba (T. I, 5—7)¹⁶. Sličan je
primjer u Picenumu, gdje na jednoj fibuli sa tri kuglice na luku vise
tri kaori puža, svaki na posebnom lančiću¹⁷.

Kaori puževi pripadaju grobnim cjelinama u Ribiću, Sanskom
Mostu, Glasincu, Vintarjevcu i Salima (Dugi Otok), a vremenski se
uklapaju u kraj starijeg i u mlađe željezno doba.

U velikoj, ravnoj nekropoli u Sanskom Mostu¹⁸ nađeni su u gro-
bovima 92 i 117. Prema opisu F. Fiale, grob 92 bio je dječji, a priloži
sljedeći: »brončana spiralna narukvica, tri zrna od emajla i dvije pro-
bušene školjke Cyprea.«

Grob 117 (T. I, 15—17) — Na dubini 0,50 m. sahranjen je mu-
škarac, sudeći po priložima koje F. Fiala ovako opisuje: »Ukraj glave
dva željezna kopljana šiljka, na pleću jedna brončana certoška fibula
i dva kaori puža«.

Za datiranje ovog groba važan je nalaz certosa fibule blago zao-
bljenog luka, rombičnog presjeka, na kojem su dva polukružna ispup-
čenja, a pri kraju pomični brončani prsten. Nožica je široka i ukra-
šena udubenim linijama u obliku duplog slova V, a završava se okru-

¹² Z. Marić, GZM, NS XXIII, Sarajevo 1968, Jezerine, gr. 278, 8—9; Ribić, T. XIV, 30—31; ostava iz Ličkog Ribnika, J. Klemenc, VHAD XVI, Zagreb, 1935, p. 83.

¹³ Š. Batović, Diadora 7, Zadar 1974, p. 221—224.

¹⁴ Ibid., o. c., p. 208, fig. 6/1—6, T. XXI, 22—27.

¹⁵ Č. Truhelka, WMBH 11, Wien 1909, p. 13, 4.

¹⁶ F. Starè, Arh. vestnik IV/2, Ljubljana 1953, p. 265—267, T. II, 3.

¹⁷ D. Lollini, *La civiltà Picena*, Roma 1976, fig. 15, 3.

¹⁸ F. Fiala, GZM 8, Sarajevo 1896, p. 252—260.

glim, plosnatim dugmetom s udubenim, koncentričnim linijama. Ovaj tip certosa fibula kojeg T. Težak svrstava u tip 5, prilično je čest i na japodskoj teritoriji¹⁹. U Sloveniji vremenski spada u kasni negovski horizont, odnosno u Lat. A—B stupanj mlađeg željeznog doba.

U grobu 250 ravne nekropole u Ribiću, s pretežno spaljenim pokojnicima, nađeni su slijedeći prilozi : tri brončane fibule, ogrlica od jantara, pet brončanih alki i jedan kaori puž²⁰. Karakterističan nalaz, koji dobro datira ovaj grob je brončana fibula s nogom prebačenom na čunasti luk. Noga je na sredini kružno proširena i ukrašena zrnim od staklene paste, za koju se ne zna kakve je boje²¹. (T. I, 9—10). Fibule ovog tipa zastupljene su u istočnom dijelu japodske regije (Ponje) u velikim nekropolama u Jezerinama i Ribiću, a mnogo rjeđe na centralnoj japodskoj teritoriji. U Sloveniji su u mokronoškom, viničkom i idrijskom horizontu, u različitim varijantama, zajedno s fibulama koje imaju prebačenu i za luk pričvršćenu nogu, srodnu onoj iz Idrije ob Bači (T. I, 13). Ovakva fibula se također nalazi u grobnoj cjelini u Ribiću, pa se prema svim ovim analogijama grob 250 može datirati u Lat. B₂ — C stupanj mlađeg željeznog doba²².

Na Glasincu — Čitluci, tumul IV — prema izvještaju F. Fiale bilo je na nekoliko mjesta dislociranih grobova s paljevinom i prilogima rasutim po cijelom tumulu, među kojima je bila i... »jedna ljuštura kauri pužica«²³.

U Salima (Dugi otok), na lokalitetu Čuh, nađen je 1935. g. ženski skelet (zgrčenac) u grobnoj raki ograđenoj kamenim pločama. Od raznih priloga najvažnija je za datiranje groba ranolatenska fibula od bronce. U grobu je bilo i raznih morskih školjki, kao i jedan kaori puž²⁴.

Grob 2 iz Vintarjevca (T. I, 5—7) sadržao je mnogo raznih predmeta: fibule, naušnice, narukvice, brončane privjeske, šest kaori puževa na alikama i veliku ogrlicu od jantarnih i staklenih zrna raznih boja, od kojih je devet očuvanih u obliku ovnujskih glava²⁵. F. Starè je ovaj ženski grob datirao u 4. st. prije n. e. na temelju brončane fibule kojoj je tipološki najbliža certosa fibula iz groba 33 (tumul 4) u Novom Mestu. Ove su fibule karakteristične za dolenjsku grupu, a S. Gabrovec napominje da se javljaju i na širem prostoru, odnosno u susjednim regijama i to isključivo u ženskim grobovima²⁶. Vremenski ih stavlja na prelaz iz mlađeg certoškog horizonta notranjske grupe u negovski horizont, što znači da bi po njegovoj kronološkoj tabeli mogle pripadati HaD₃ — Lat. A stupnju²⁷.

¹⁹ T. Težak, VAMZ, 3. ser. — sv. XIV, Zagreb, 1981, p. 30—31, T. 5, fig. 4, 6.

²⁰ Z. Marić, o. c., T. XIX, 1—7.

²¹ Ibid., o. c., fig. 1.

²² S. Gabrovec, Arh. vestnik XVII, Ljubljana 1966, p. 190—195, T. 15, 7; T. 16, 9.

²³ F. Fiala, GZM 4, Sarajevo 1892, p. 405.

²⁴ S. Batović, *Diadora 6*, Zadar 1973, p. 101—102.

²⁵ F. Starè, Arh. vestnik IV/2, Ljubljana 1953, p. 265—266, T. I—IV.

²⁶ S. Gabrovec, *Praistorija jug. zemalja — Željezno doba — Sarajevo*, 1987, p. 67—68, T. IX, 1.

²⁷ Ibid., o. c., p. 903.

Nakon ovog kratkog pregleda nalaza kaori puževa, čini se da ih je za sada najviše u Sloveniji i Bosni, a najrjeđi su na japodskoj teritoriji. Osim onog iz groba 250 u Ribiću, postoji još samo jedan torques s privjeskom na kojem su tri kaori puža (T. I, 2). Ovaj primjerak potječe iz prahistorijske nekropole u Prozoru kod Otočca, a čuva se u Naturhistorisches Museum-u u Beču, s materijalom zbirke Spöttel, pod inv. br. 18740²⁸. Torques je od tordirane brončane žice otvorenih krajeva koji se savijaju u kvačice (promjer ogrlice je 15 cm, promjer žice 0,5 cm). Privjesak je načinjen od tanke brončane žice koja se krstoliko savija i na gornjem dijelu završava s dvije male spirale. Na svakom kraku, na maloj brončanoj alki visi po jedan kaori puž. Po načinu tordiranja, oblikovanju završetaka kao i po izgledu privjeska, ovaj torques je unikat na japodskoj teritoriji. Međutim, treba odmah naglasiti, da je u japodskim nekropolama nađen veći broj torquesa, ali se oni i tipološki i kronološki razlikuju od ovog primjerka²⁹. Torquesi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba (HaB₃ — HaC₁₋₂) su lijevani i ponekad vrlo masivni. Završeci su im u obliku malih, nekoliko puta zavijenih petlji, a često je dio ogrlice prema krajevima sasvim gladak, okruglog ili kvadratnog presjeka. Ponekad se na skeletu nađe po nekoliko torquesa složenih tako da manji stoje oko vrata, a dalje se prema prsima redaju sve veći i veći te tako nekoliko ovakvih komada čine neku vrstu pektoralnog ukrasa³⁰. Ukratko, ovi torquesi spadaju u posebnu grupu, a opisani prozorski primjerak srodan im je samo po tradiciji tordiranja, iako i tu postoji bitna razlika. Prozorski torques načinjen je od tanje brončane žice koja se blago uvija, odnosno tordira, dok su prethodni lijevani u kalupu koji ima duboke kanelure, pa se tu u neku ruku samo oponaša pravo tordiranje. Zapaženo je dalje da oni krajem starijeg željeznog doba skoro potpuno iščezavaju iz upotrebe. Prilikom revizionih istraživanja prozorske nekropole, u svih 76 iskopanih grobova nije bilo nijednog torquesa, ali je zato povećan broj staklenih, jantarnih i brončanih zrna koja su nizana u bogate ogrlice³¹. Slična je situacija i u Kompolju, u horizontu mlađih grobova, a također i u velikoj nekropoli u Jezerinama, gdje se rijetki brončani torquesi starijeg tipa pojavljuju samo u grobovima najstarije faze, dok u mlađe željezno doba potpuno nestaju³².

Kako torques s kaori puževima kojeg ovdje objavljujemo, nije nađen u grobnoj cjelini, ili ona barem nije sačuvana, radi pravilnijeg datiranja potrebno je ukazati na neke analogije, na osnovu kojih bi se ovaj nalaz mogao sigurnije vremenski odrediti. Iz prozorske nekropole potječe također narukvica od tanke, brončane žice koja ima isti način tordiranja i kopčanja, kao i pomenuti torques (T. I, 1). Na njoj je privjesak od spiralne žice na kojem visi alka s okruglim, pro-

²⁸ R. Drechsler-Bižić, Praistorija jug. zemalja — Željezno doba — Sarajevo 1987, T. XLV, 10.

²⁹ Ibid., VAMZ, ser. III, sv. II, Zagreb 1961, T. I, III.

³⁰ Ibid., o. c., fig. 22/20.

³¹ Ibid., VAMZ, 3. ser. — sv. VI—VII, Zagreb 1972—73, T. X, 10; T. XXV, 4; T. XXXIX, XL.

³² Z. Marić, o. c. Jezerine; R. Drechsler-Bižić, o. c., Kompolje.

filiranim zrnom jantara. Ovakva se zrna na japodskom prostoru ne pojavljuju prije kraja starijeg željeznog doba, a neprekidno su u upotrebi tokom cijelog mlađeg željeznog doba³³. Što se tiče završetaka, oni potpuno odgovaraju onima na tordiranoj srebrnoj narukvici iz groba s paljevinom tumula XIX iz Potpečina na Glasincu, gdje se, prema s njom nađenoj certosa fibuli datira okvirno u početak mlađeg željeznog doba³⁴. Narukvica od glatke srebrne žice iz groba 98 u Jezerinama zatvara se na isti način kao prozorska, a datira se na osnovu staklenih zrna u HaD — Lat. A stupanj mlađeg željeznog doba³⁵.

Na većem broju lokaliteta, nešto zapadnije od japodske teritorije, pojavljuju se pretežno srebrni torquesi na području Notranjske i Krasa, a spadaju u posebnu, idrijsku grupu srednjolatskih torquesa prema klasifikaciji M. Guština³⁶. (T. I, 14). Načinjeni su od dvije ili tri spletene tanje brončane ili srebrne žice, koje se na određenim točkama motaju u tri čvora i na taj način raščlanjuju i istovremeno ukrašavaju prvobitni jednostavni oblik ovih ogrlica. Na krajevima su okrugle, zatvorene petlje kroz koje se provlačila nit za vezivanje ogrlice. Ovom tipu pripadaju i dvije srebrne narukvice iz Novog Mesta, s latenskih nekropola na lokalitetima Beletov vrt i Kandija³⁷, gdje se na temelju ostalih nalaza iz grobnih cjelina datiraju u Lat. D stupanj mlađeg željeznog doba. Ovdje treba istaći mišljenje S. Gabrovca da se nalazi idrijske grupe, a naročito torquesi, odlikuju samosvojnim razvojem, koji djelomično stoji pod utjecajem novih strujanja vezanih za razvoj latenske kulture na području Slovenije i susjednih italjskih regija³⁸. Ovakovo mišljenje potkrepljujemo i tvrdnjom R. De Martinisa, koji u svom radu o latenskoj kulturi cisalpijskih Gala obrađuje i jednostavne torquese od spletene srebrne žice³⁹. Za njih kaže da su rasprostranjeni na prostoru sjeverne Italije, gdje je evidentno prisustvo Kelta i njihov utjecaj na autohtonu kulturu, pa ove primjerke smatra proizvodom keltskih radionica. Većinu datira u Lat. C stupanj, što potvrđuje i nalazom sličnog torquesa iz Hofhama u Bavarskoj, koji je, na temelju s njim nađene staklene narukvice, datiran u srednji laten⁴⁰.

Prema ovdje prikupljenim podacima moglo bi se zaključiti slijedeće: početkom mlađeg željeznog doba pojavljuju se u našim krajevima nove vrste nakita koje imaju samosvojan razvoj, ali i neke zajedničke elemente s predmetima koji stilski i kulturno stoje u vezi s latenskim, odnosno keltskim utjecajima. To se upravo vrlo dobro vidi na tipovima torquesa. U Italiji su to jednostavne ogrlice spletene od dvije ili tri srebrne žice, u Sloveniji su torquesi idrijskog tipa, a na području Japoda i glasinačke kulture torquesi i narukvice od jedno-

³³ R. Drechsler-Bižić, o. c., T. XXVII, 1, 4—5; Z. Marić, o. c. T. V, 8, 12.

³⁴ F. Fiala, GZM V, Sarajevo 1893, p. 755, fig. 68.

³⁵ Ibid., o. c., p. 241, T. XXIV, 1.

³⁶ M. Guštin, Arh. vestnik XXIV, Ljubljana 1973, p. 481—482, fig. 3/3 i karta rasprostranjenosti na p. 481.

³⁷ T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega Mesta*, Novo Mesto 1977, T. 19, fig. 5.

³⁸ S. Gabrovca, Arh. vestnik XVII, Ljubljana 1966, p. 187—188.

³⁹ R. De Martinis, *Keltske študije* 4, Brežice 1977, p. 32—33, fig. 7.

⁴⁰ G. Spitzlberger, *Bayerische Vorgeschichts-Blätter* 29, München 1964, p. 239, fig. 1.

struke tordirane žice, koje imaju specifičan oblik završetaka i način zapkopčavanja, a vidljiva je i japodska tradicija ukrašavanja nakita jednostavnih oblika maštovito izrađenim privjescima. Treba također napomenuti da je većina ovih nalaza od srebra, ali i od bronce, što je upravo slučaj s torquesom i narukvicom iz Prozora.

Što se tiče datiranja japodskih primjeraka, prema iznesenoj klasifikaciji i analogijama iz zatvorenih grobnih cjelina, nije teško zaključiti da oni na japodskom tlu i najbližim regijama traju od kraja NaD do kraja Lat. C stupnja mlađeg željeznog doba. Kako sam već ranije torques iz Prozora uvrstila u fazu 5 razvoja japodske kulture, odnosno u početak mlađeg željeznog doba⁴¹, a ovdje izvršena detaljna analiza ukazuje i na nešto širi vremenski raspon trajanja ovog nakita, možda bi bilo najispravnije prozorski torques samo okvirno datirati u vrijeme prelaza od ranog na srednji laten, tim prije što nije nađen u zatvorenoj grobnoj cjelini. Ovakvo datiranje, sasvim razumljivo, odnosi se i na kaori puževe koji su sastavni dio privjeska na ovom torquesu, kao i na one iz groba 250 u Ribiću.

Na japodskom prostoru, dakle, sudeći po svima ovdje navedenim primjerima, kaori se puževi javljaju krajem HaD stupnja starijeg željeznog doba, a brojnije su zastupljeni među nalazima iz ranog i srednjeg latena. Neka ovoj tvrdnji posluži i još jedan izuzetan primjer: tetradrahma Aleksandra Velikog, datirana u vrijeme oko 320. godine prije n. e., koja se čuva u Britanskom muzeju u Londonu. Prema podacima autora teksta, kaori su puževi...« veoma rijedak, čak možda potpuno nepoznat simbol na grčkom novcu»⁴². Na ovom primjerku (Sl. 1 u tekstu) na aversu je lik vladara, a na reversu je pretstavljen Zeus na tronu, kako u desnoj ruci drži orla (?). Uz desno koljeno je jasan i realističan prikaz kaori puža, koji je u odnosu na cijelu kompoziciju nekoliko puta uvećan. Teza L. Cancia da kaori puž ovdje simbolizira daleke »istočne krajeve«, odnosno Indiju, koju je Aleksandar upravo pred smrt osvajao, čini mi se prilično uvjerljivom, pogotovu što se zna da je Indijski ocean prebivalište ovih porcelanovki i da su upravo s indijskog kopna prenošene dalje na zapad Azije, u sjevernu Afriku i Evropu.

⁴¹ R. Drechsler-Bižić, *o. c.*, p. 409—411.

⁴² L. Cancio, *Spink numismatic circular*, Vol. XCVIII (3), London 1990. p. 85—86. — Navedeni članak stavio mi je na raspolaganje kolega Željko Demo, kustos Arh. muzeja u Zagrebu, pa mu se ovdje srdačno zahvaljujem. Također sam vrlo zahvalna kolegi Krešimiru Rončeviću na crtežu ove tetradrahme.

PRÄHISTORISCHE SCHMUCK MIT KAORI-MUSCHELN

Zusammenfassung

Ende der älteren und in der jüngeren Eisenzeit erscheinen in den japodischen Nekropolen und den ihnen benachbarten Gebieten Trachtenteile und Schmuck, die aus verschiedenen Metallen (Bronze, Eisen, Silber) hergestellt wurden und reich mit Perlen aus Bernstein, Glas, Email und Bronzeanhängern verziert waren.

An organischen Materialien treten in der erwähnten Periode, als Schmuckbestandteile erstmals rote Koralle und Kaori-Muschelgehäuse auf. Die letzteren gehören zur Gattung *Cyprea moneta* und vermehren sich im Indischen Ozean und im südwestlichen Pazifik. Unsere Exemplare kamen wahrscheinlich auf dem Landweg zur Ostküste des Mittelmeeres und von dort über das Meer in unsere Gegenden. Wegen ihrer schneeweißen Farbe und dem leuchtenden Glanz finden sie als Schmuck Verwendung, dem man magische und apotropäische Eigenschaften zuschreibt. Wir finden sie in den Gräbern der Erwachsenen als auch der Kinder. Dass sie tatsächlich sehr geschätzt waren, erkennt man an der größeren Anzahl von Imitationen, angefertigt aus Bernstein und Bronze, die vor allem an der Westküste der Adria (Picenum) gefunden wurden. (T. I, 8, 8a, 11).

In dieser Arbeit wurden nur die Schiecken vom japodischen Territorium und jenen der nächsten Nachbarn in Betracht gezogen; so werden aus Slowenien Anhänger erwähnt, die in Vače (T. I, 18) und Vintarjevac (T. I, 5—7) gefunden wurden und aus Bosnien und der Herzegowina Schnecken aus Donja Dolina (T. I, 3—4), Gorica (T. I, 12), Sanski Most (T. I, 15—17) und Glasinac (Citluci, Tumulus IV). Aufgrund der Analyse der Gesamtgräber und der einzelnen Beispiele kamen wir zu dem Schluss, dass die Kaori-Muscheln gleichzeitig mit dem Material aus der frühen La-Tène Zeit erscheinen; hierher gehört auch der Anhänger aus Sali auf der Insel Dugi Otok.

Auf dem japodischen Gebiet, im Grab 250 aus Ribić, vorwiegend mit Brandbestattung, ist für die Datierung der Kaori-Muscheln am bedeutendsten eine Bronzefibel, bei der das Füßchen über einen schiffchenförmigen Bogen geschlagen ist (T. I, 10).

Fibeln dieses Typus sind im Una-Gebiet vertreten, seltener in der Lika, während wir sie in Slowenien in den Horizonten von Mokronog, Idria und Vinica in verschiedenen Varianten finden, wo sie mit Lat. B₂—C Stufe der jüngeren Eisenzeit datiert werden. Demzufolge könnte auch unser Fundstück aus dem Grab 250 in Ribić in die gleiche Zeit fallen.

Besonders interessant ist ein Torques mit Anhänger (T. I, 2) der aus der japodischen Nekropole in Prozor bei Otočac stammt. (Er befindet sich im Naturhistorischen Museum in Wien). Er ist aus einfachem, tordiertem Bronzedraht hergestellt, mit offenen Enden, die zu einer Öhse gebogen sind. Der Anhänger besteht aus kreuzförmig gewundenen Bronzedraht, der in zwei Spiralen endet. An jeder Seite hängt auf einem kleinen Ring je eine Kaori-Muschel. Nach der Art des Tordierens, der Form der Enden und dem Aussehen des Anhängers, ist dieser Torques ein Unikat auf japodischem Territorium. Hier sind allerdings, während der ganzen Spätbronzezeit, gedrehte Torques die übliche Zierde, bzw. Bestandteil sowohl des Männer- als auch des Frauenschmuckes, aber sie unterscheiden sich sehr, nicht nur chronologisch, sondern auch typologisch von unserem Stück aus Prozor. Alle sind in Modellen gegossen, manchmal sind sie sehr massiv und haben offene Enden, die in kleinen, gebogenen Schlingen ihren Abschluss finden. Manchmal sind es mehrere, einer über den anderen gereiht, sodass sie eine Art Brustschmuck bilden. Dieser Typ des Torques verschwindet schon fast vollständig in der ersten Hälfte der älteren Eisenzeit, wo er von zahl reichen Glas-, Bernstein- und Bronzeperlen abgelöst wird, die in reichen Halsketten aufgereiht sind.

Nähere Analogien für einige Details der Ausarbeitung des Torques von Prozor können wir in einem Armband von der gleichen Lokalität finden (T. I, 1), denn es hat die gleiche Art des Verschlusses und der Drehung wie der erwähnte Torques. Die Schlingenabschlüsse dieses Armbands entsprechen wieder

zur Gänze jenen an dem tordierten Silberarmband aus dem Brandgrab des Tumulus XIX in Potpečine (Glasinac), welches, nach der mit zusammen gefundenen Certosa-Fibel mit Beginn der La-Tène Zeit datiert wird.

Interessant ist auch die eigenständige Entwicklung der Torques des Typs Idria, sowie jener aus Norditalien, welche nur in einigen Details unserem Beispiel aus Prozor ähnlich sind (T. I, 14).

Nach gründlicher Analyse aller dieser Torques kamen wir zu folgendem Schluss: zu Beginn der jüngeren Eisenzeit, treten neue Arten von Schmuck auf, die unter dem Einfluss der keltischen Kultur stehen: in Italien sind das einfache, aus zwei bis drei Silberfäden geflochtene Halsbänder, in Slowenien sind es Torques des Typs Idria und auf dem Gebiet der Japoden und der Glasinac-Kultur haben Torques und Armbänder bestehend aus nur einem dicken tordierten Draht eine besondere Abschlussform und Verschlussart, während hier auch die japodische Tradition des Verzierens einfacher Schmuckformen mittels phantasievoll gestalteter Anhänger erkennbar ist. Japodische Torquesi dieses Typs erscheinen, nach der hier angeführten Klassifikation und den Analogien aus den geschlossenen Grabeinheiten, Ende der älteren Eisenzeit und dauern wahrscheinlich bis zur Hälfte der jüngeren Eisenzeit (HaD₃ — Lat. C). Selbstverständlich bezieht sich diese Datierung auch auf die Kaori-Schnecken vom Torques aus Prozor, sowie auf jene aus dem Grab 250 aus der Nekropole in Ribić.

T. I

1—2 Prozor kod Otočca, 3—4 Donja Dolina, 5—7 Vintarjevec, 8—8a Kompolje, 9—10 Ribič, 11 Atri (Italija), 12 Gorica kod Gruda, 13—14 Idrija ob Bači, 15—17 Sanski Most, 18 Vače.